

TOMASZ RADZISZEWSKI

ORCID: 0009-0004-8290-427X

WYBRANE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA MONITORINGU WIZYJNEGO W ŚWIEŁLE REGULACJI DOTYCZĄCYCH SZKÓŁ I INNYCH PLACÓWEK OŚWIATOWYCH

Abstrakt: Opracowanie porusza tematykę funkcjonowania nadzoru wizyjnego na gruncie krajowego porządku prawnego, a w szczególności jego silnej fragmentacji, która jest jednym z głównych problemów związanych z jego funkcjonowaniem. W pracy pojawia się teza, że sfragmentowany zakres normowań stanowi znaczne utrudnienie dla podmiotów wykorzystujących ten środek ochrony, ale co ważniejsze, nie tworzy spójnej całości, pozostawiając w pewnym zakresie nieuregulowanymi między innymi kwestię ochrony praw osób, których wizerunki są obserwowane, rejestrowane lub przetwarzane w sposób umożliwiający identyfikację ich tożsamości, w tym osób przebywających w otwartej i zamkniętej przestrzeni przeznaczonej do użytku publicznego, a także zagadnienie obowiązków administratora monitoringu wykorzystywanego w celach prywatnych, w ramach którego monitorowaniu podlega otwarta przestrzeń publiczna.

Praca na podstawie węzłowej analizy regulacji związanych z funkcjonowaniem monitoringu wizyjnego w szkołach i innych placówkach oświatowych może dać asumpt do dalszych rozważań na temat komplementarności porządku prawnego związanego ze stosowaniem nadzoru wizyjnego do możliwości tych podmiotów, kształtowanych na drodze szybkiego rozwoju technologii informacyjnych.

Słowa kluczowe: monitoring wizyjny, ochrona prywatności, bezzałogowe statki powietrzne, podstawy prawne monitoringu

1. PERSPEKTYWA ANALIZY

Należy niewątpliwie wskazać, że istnieje potrzeba systemowego uregulowania problematyki funkcjonowania monitoringu wizyjnego, który w ocenie PUODO jest „inwazyjną formą przetwarzania danych osobowych i jako taki powinien podlegać szczególnej weryfikacji przez administratora potrzeby jego stosowania i konieczności zabezpieczenia oraz kontroli przez organy kontrolne”¹. Inwazyj-

¹ Wskazówki Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych dotyczące wykorzystywania monitoringu wizyjnego, Archiwum Urzęd Ochrony Danych Osobowych, 15.06.2018, <https://archiwum.uodo.gov.pl/pl/file/1200> (dostęp: 12.12.2022).

ność tego środka ochrony należy tłumaczyć, mając na uwadze istnienie zagrożeń związanych z nadmierną ingerencją w konstytucyjnie chronione prawa jednostki, między innymi do prywatności², ochrony informacji z nią związanych³, w które siła i zakres ingerencji powinny być definiowane zgodnie z zasadą proporcjonalności ujętą w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP i z poszanowaniem konstytucyjnej zasady legalizmu⁴.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego (trzeciej fali)⁵, spowodował, że systemy monitoringu stały się coraz bardziej powszechnym narzędziem wykorzystywanym dla dodatkowego zabezpieczania przestrzeni publicznej i prywatnej. Tendencja obejmowania różnorodnych obszarów i miejsc użyteczności publicznej monitorowaniem, a także oczekiwania związane z ich rolą na rzecz zapewniania bezpieczeństwa mają charakter postępujący, w przeciwieństwie do porządku prawnego, który ewidentnie nie nadąża za rozwojem tego rodzaju technologii informacyjnych.

Zgodnie z wyrażonym w opublikowanej w 2014 roku przez Najwyższą Izbę Kontroli informacji o wynikach kontroli w zakresie funkcjonowania miejskiego monitoringu wizyjnego jest on

powszechnie wykorzystywanym — dotyczy to wszystkich miast wojewódzkich oraz ponad 85% miast powiatowych — narzędziem dla dodatkowego zabezpieczenia przestrzeni publicznej. W Polsce brak jest kompleksowych unormowań zasad instalowania i prowadzenia systemów monitoringu przez instytucje państwowe, samorządowe oraz podmioty prywatne. Stan ten, wobec praw i wolności obywatelskich zagwarantowanych w Konstytucji RP, w tym prawa do ochrony prywatności, ochrony danych osobowych, wymaga wprowadzenia rozwiązań rangi ustawowej, dotyczących budowy i funkcjonowania systemów monitoringu wizyjnego⁶.

Krajowy porządek prawny obejmujący swym zakresem zasady i tryb instalowania i wykorzystywania monitoringu wizyjnego odnosi się jedynie do wysublimowanych aspektów jego stosowania. Dokonując w tym zakresie węzłowej

² Artykuł 47 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483) — dalej Konstytucja RP.

³ *Ibidem*, art. 51.

⁴ *Ibidem*, art. 47.

⁵ Pojęcie społeczeństwa informacyjnego ma swoje korzenie w japońskiej kulturze ekonomicznej (*jōhōka shakai*). W roku 1963 pojęcia tego użył japoński socjolog Tadao Umesao w publikacji *Teoria społeczeństwa informacyjnego [Jōhō sangyō-ron]*, dotyczącej teorii społeczeństwa opartego na przemyśle informatycznym, gdzie scharakteryzował zmiany zaistniałe w strukturach społecznych pod wpływem rozwijającej się techniki informacyjnej. Według Heidi i Alvina Tofflerów „społeczeństwo informacyjne” jest tak zwanym „społeczeństwem trzeciej fali”, w którym wszelkie działania muszą i powinny opierać się na świadomym kontrolowaniu bezpieczeństwa ogólnego przez nadzorowanie bezpieczeństwa informacji — gromadzonej, wykorzystywanej i udostępnianej otoczeniu. Szerzej na ten temat T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Społeczeństwo informacyjne. Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Kraków 1999, s. 33.

⁶ *Informacja o wynikach kontroli. Funkcjonowanie miejskiego monitoringu wizyjnego (LLU — 4101-01-00/2013 nr ewid. 181/2013/P/13/154/LLU)*, Najwyższa Izba Kontroli, 1.05.2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/13/154/LKI/> (dostęp: 14.12.2022).

analizy należy wskazać, że podstawy prawne w zakresie utrwalania wizji (a w niektórych przypadkach również dźwięku) posiadają:

1. podmioty państwowe i samorządowe na podstawie:

a) art. 9a ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 559 ze zm.) — obraz;

b) art. 4b ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1526 ze zm.) — obraz;

c) art. 60a ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 2094 ze zm.) — obraz;

d) art. 5a ustawy z dnia 16 grudnia 2016 roku o zasadach zarządzania mieniem państwowym (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1933 ze zm.) — obraz;

2. podmioty prywatne na podstawie:

a) art. 15b ustawy z dnia 19 listopada 2009 roku o grach hazardowych (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 888 ze zm.) — obraz i dźwięk;

b) art. 11 ustawy z dnia 20 marca 2009 roku o bezpieczeństwie imprez masowych (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1160 ze zm.) — obraz i dźwięk;

c) art. 25 ust. 8a ustawy z dnia 14 grudnia 2012 roku o odpadach (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 699 ze zm.) — obraz;

3. podmioty ochrony zdrowia, zatrudnienia i szkolnictwa na podstawie:

a) art. 222 ustawy z dnia 26 czerwca 1974 roku Kodeks pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1510 ze zm.) — obraz;

b) art. 108a ustawy z dnia 14 grudnia 2016 roku — Prawo oświatowe (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1082 ze zm.) — obraz;

c) art. 18e ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 roku o ochronie zdrowia psychicznego (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 882 ze zm.) — obraz i dźwięk;

d) art. 23a ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 roku o działalności leczniczej (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 160 ze zm.) — obraz;

4. organy ścigania i sądy na podstawie:

a) art. 15 i art. 19 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1882 ze zm.) — obraz i dźwięk;

b) art. 9ca ustawy z dnia 12 października 1990 roku o Straży Granicznej (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1061 ze zm.) — obraz, ponadto art. 9e, 9f, 9g tejże w ramach realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych, art. 11 tejże — obraz i dźwięk;

c) art. 14 i art. 17 (kontrola operacyjna) ustawy z dnia 9 czerwca 2006 roku o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1900 ze zm.) — obraz i dźwięk;

d) art. 23 i art. 27 (kontrola operacyjna) ustawy z dnia 24 maja 2002 roku o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 557 ze zm.) — obraz i dźwięk;

e) art. 29 i art. 31 (kontrola operacyjna) ustawy z dnia 9 czerwca 2006 roku o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1978 ze zm.) — obraz i dźwięk;

f) art. 17, art. 18b, art. 31, art. 32 i art. 33 (czynności operacyjno-rozpoznawcze) ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 roku o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1214 ze zm.) — obraz i dźwięk;

g) art. 76, art. 117, art. 118 i art. 119 (czynności operacyjno-rozpoznawcze) ustawy z dnia 16 listopada 2016 roku o Krajowej Administracji Skarbowej (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 813 ze zm.) — obraz i dźwięk;

h) art. 121 ustawy z dnia 9 czerwca 2022 roku o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r. poz. 1700) — obraz i dźwięk;

i) art. 11 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 roku o strażach gminnych (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1763 ze zm.) — obraz i dźwięk;

j) art. 20g ustawy z dnia 21 marca 1985 roku o drogach publicznych (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1693 ze zm.) — obraz;

k) art. 157 ustawy z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.) — obraz i dźwięk;

l) art. 147 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.) — obraz i dźwięk.

Wprawdzie przytoczone powyżej regulacje nie wyczerpują wszystkich przepisów związanych z uprawnieniami do rejestracji obrazu i dźwięku, jednak wskazują one na szereg istotnych obszarów, w stosunku do których ustawodawca podjął decyzję o wprowadzeniu regulacji o charakterze szczególnym. Niemniej już przedstawiony wachlarz rozwiązań legislacyjnych *prima facie* wskazuje na mnogość powstających w różnym czasie regulacji, posiadających potencjał kolizyjny i pewien zakres niedoregulowania, zwłaszcza w sferze życia społecznego⁷. Stąd pojawiają się problemy związane na przykład ze stosowaniem monitoringu wizyjnego do celów prywatnych (na prywatnych posesjach, tak w zabudowie indywidualnej, jak i zarządzanej przez wspólnoty mieszkaniowe — na przykład placach zabaw, klatkach schodowych, parkingach, piwnicach itp.).

Innymi słowy, przedstawiona fragmentaryczność regulacji związanych z funkcjonowaniem nadzoru wizyjnego nie tworzy spójnej całości, a sprowadza się do funkcjonowania regulacji, na mocy których istnieje obowiązek wykorzystywania⁸, dopuszczalność⁹ lub wykluczenie jego stosowania¹⁰, przy jednoczesnym

⁷ Wyjątek stanowią tu regulacje związane z zapewnieniem bezpieczeństwa imprez masowych (ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych), systemu kontroli gier w kasynie gry (ustawa o grach hazardowych) czy stosowaniem rejestracji obrazu w miejscach detencji Policji (rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, pokoi przejściowych, tymczasowych pomieszczeń przejściowych i policyjnych izb dziecka, regulaminu pobytu w tych pomieszczeniach, pokojach i izbach oraz sposobu postępowania z zapisami obrazu z tych pomieszczeń, pokoi i izb).

⁸ Przykładowo na gruncie regulacji związanych z organizacją imprez masowych, składowaniem odpadów niebezpiecznych.

⁹ Mowa między innymi o porządku prawnym w zakresie prawa pracy lub prawa oświatowego.

¹⁰ Dotyczy regulacji stanowiących kategorię zakaz prowadzenia monitoringu w określonych kategoriach pomieszczeń, między innymi na gruncie prawa pracy.

uregulowaniu wybranych aspektów stosowania monitoringu wizyjnego. Mimo że tego rodzaju rozwiązanie funkcjonuje w części innych państw Unii Europejskiej, trudno jednak w aktualnych warunkach uznać je za optymalne. Do głównych przyczyn tego stanu rzeczy należy powszechność stosowania monitoringu wizyjnego, jak i zwiększające się możliwości techniczne, które powodują, że monitoring wizyjny coraz częściej wymaga wnikliwej analizy dopuszczalności jego stosowania, chociażby ze względu na jego coraz większe możliwości ingerowania w prywatności jednostki. Bezpośrednio przyczyniają się do tego chociażby ich coraz lepsze parametry wizyjne. Zwiększa się rozdzielczość uzyskiwanego obrazu¹¹, możliwości przybliżenia¹², czułość przetwornika obrazu w złych warunkach oświetleniowych¹³, pojawiają się nowe technologie wizyjne pozwalające na osiągnięcie obrazowania w podczerwieni¹⁴, a kwestią czasu jest przejście technologii wykorzystywanych w tak zwanych *full-body scanners*, potocznie nazywanych „nagimi skanerami”, do użytku komercyjnego, wychodząc poza obszar bezpieczeństwa, na przykład na lotniskach¹⁵. Nie bez znaczenia dla poziomu inwazyjności monitoringu wizyjnego pozostaje również fakt stosowania do realizacji jego celów rozwiązań mobilnych, na przykład w postaci bezzałogowych statków powietrznych¹⁶, które są wyposażane w teleobiektywy pozwalające uzyskać materiał wizyjny z odległości przekraczającej 150 m¹⁷.

¹¹ Dziś przestaje dziwić stosowanie matryc światłoczułych w aparatach fotograficznych smartfonów na poziomie 200 MP.

¹² Nawet w urządzeniach konsumenckich takich jak smartfony osiągnięte jest dziesięciokrotne przybliżenie optyczne i kilkusetkrotne cyfrowe.

¹³ Obecnie można mówić o rozkwicie tak zwanej fotografii obliczeniowej, która opierając się na sztucznej inteligencji i przeznaczonym do obróbki obrazu procesorom pozwala uzyskać znakiomite pod względem ilości szczegółów zdjęcia w scenerii nocnej.

¹⁴ Na rynku dostępne są już urządzenia konsumenckie umożliwiające nagrywanie obrazu stanowiącego namiastkę termowizji.

¹⁵ Urządzenia tego typu funkcjonują zazwyczaj w oparciu o technologię radiowych fal milimetrowych o bardzo wysokiej częstotliwości lub w oparciu o zjawisko rozproszenia wstecznego promieniowania rentgenowskiego.

¹⁶ Pojęcie „bezzałogowego statku powietrznego” (BSP) zostało wprowadzone do porządku prawnego UE rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1139 z dnia 4 lipca 2018 r. w sprawie wspólnych zasad w dziedzinie lotnictwa cywilnego i utworzenia Agencji Unii Europejskiej ds. Bezpieczeństwa Lotniczego oraz zmieniające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 2111/2005, (WE) nr 1008/2008, (UE) nr 996/2010, (UE) nr 376/2014 i dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/30/UE i 2014/53/UE, a także uchylające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 552/2004 i (WE) nr 216/2008 i rozporządzenie Rady (EWG) nr 3922/91 (Dz.Ur.UE L 212/1 z 22.08.2018 r.), tak zwanym rozporządzeniem bazowym 2018/1139. Zgodnie z art. 3 pkt 30 tegoż „bezzałogowy statek powietrzny” oznacza każdy statek powietrzny wykonujący operację lub przeznaczony do wykonywania operacji samodzielnie lub będąc pilotowanym zdalnie bez pilota na pokładzie.

¹⁷ Odległość ta wskazana jest jako parametr wymagany podczas wykonywania operacji w kategorii A3, podczas której pilot musi utrzymywać bezzałogowy statek powietrzny w odległości co najmniej 150 m w poziomie od terenów mieszkaniowych, użytkowych, przemysłowych lub rekreacyjnych, a operacje te muszą być wykonywane na obszarze, na którym pilot może oczekiwać, że

W tym miejscu warto poczynić węzłową uwagę, która dotyczy dekodowania terminu „urządzenia umożliwiającego rejestrację obrazu” (monitoringu wizyjnego) w doktrynie i orzecznictwie, w których używane przez ustawodawcę pojęcie jest stosowane zamiennie z pojęciem CCTV (*closed-circuit television*)¹⁸. Wydaje się zasadnym, zwłaszcza w świetle przywołanych powyżej rozwiązań technicznych służących nadzorowi wizyjnemu, uznanie tego zabiegu za błędne i nadto zawężające perspektywę tego rodzaju nadzoru, w świetle możliwości (jednak prawnie dopuszczalnych), jakie posiadają obecnie podmioty zainteresowane tego rodzaju rozwiązaniem.

W praktyce funkcjonowania między innymi podmiotów publicznych lub realizujących zadania publiczne (państwowych jak i samorządowych) czy szeroko rozumianych podmiotów prywatnych, każdorazowe wprowadzenie monitoringu (z wyłączeniem sytuacji, gdy mają zastosowanie regulacje nakładające obowiązek stosowania tego rozwiązania) wymaga analizy dopuszczalności jego stosowania, które wiążą się z realizacją określonych celów wskazanych na gruncie regulacji o charakterze szczególnym. Dlatego przykładowo przy podejmowaniu decyzji o wprowadzeniu do placówki oświatowej monitoringu, w celu do zachowania równowagi pomiędzy zagwarantowaniem praw jednostce (uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły, a także rodziców i osób odwiedzających placówkę) a ogólnym interesem szkoły, przedmiotowa analiza powinna obejmować również konsultacje z przedstawicielami uczniów, rodziców i nauczycieli, co potwierdza, że kierownik podmiotu jest związany nie tylko przeprowadzoną we własnym zakresie analizą spełnienia podanych przez ustawodawcę przesłanek określających cel stosowania monitoringu, ale też stanowiskiem określonych grup zainteresowania.

2. WĘZŁOWA ANALIZA PROBLEMATYKI NADZORU WIZYJNEGO W SZKOŁACH I INNYCH PLACÓWKACH OŚWIATOWYCH

Dopiero wejście w życie ustawy z dnia 10 maja 2018 roku o ochronie danych osobowych¹⁹ wprowadziło do porządku prawnego zmianę w zakresie dopuszczalności stosowania monitoringu wizyjnego w placówkach oświatowych²⁰. W wy-

w normalnych okolicznościach w czasie przeprowadzania operacji nie będzie ona stwarzać zagrożenia dla osób postronnych. Podczas tego rodzaju operacji można stosować drony klasy C2, C3, C4, przy czym te dwa ostatnie mogą posiadać maksymalną masę startową (MTOM) do 25 kg.

¹⁸ Funkcjonująca obiegowo definicja CCTV wskazuje, że jest to pewnego rodzaju telewizja zamkniętego obwodu, telewizyjny system dozoru zbudowany najczęściej z kamer, rejestratora cyfrowego (DVR) lub sieciowego (NVR, charakterystycznego dla kamer IP), monitorów, switchy, okablowania, oprogramowania.

¹⁹ Na podstawie art. 154 Ustawy z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1000 ze zm.) — dalej u.o.d.o.

²⁰ Zakres podmiotowy regulacji dot. stosowania monitoringu wizyjnego na gruncie Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. — Prawo oświatowe (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 1082 ze zm.) — dalej

niku tej nowelizacji wprowadzono do prawa oświatowego art. 108a, pozwalający dyrektorom szkół oraz innym placówkom oświatowym na wprowadzenie szczególnego nadzoru (w postaci środków technicznych umożliwiających rejestrację obrazu bez dźwięku) nad pomieszczeniami szkoły lub placówek bądź terenem wokół nich. Przy czym zasady stosowania nadzoru wizyjnego (również dźwiękowego)²¹ w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych stanowią regulację odrębną na gruncie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.

Funkcjonowanie nadzoru wizyjnego w szkołach i placówkach ma służyć zapewnieniu bezpieczeństwa uczniów i pracowników i/lub ochronie mienia szkoły lub placówki. Ponadto w art. 108a ust. 2 upos ustawodawca *expressis verbis* wyjaśnił kwestie dopuszczalności stosowania monitoringu w celach związanych z oceną jakości pracy personelu, czyniąc to działanie niedopuszczalnym.

Wydaje się zasadnym stwierdzenie, że wprowadzenie nadzoru wizyjnego w szkole i innych placówkach oświatowych, w porównaniu do innych podmiotów mogących stosować tego rodzaju zabezpieczenie²², stanowi z punktu widzenia organizacyjnego największe wyzwanie, mając na uwadze realizację obowiązków o charakterze organizacyjnym nałożonych przez ustawodawcę na te podmioty w związku z projektowaniem i wdrożeniem systemu monitoringu wizyjnego.

Sama decyzja dyrektora szkoły (czy kierownika innego rodzaju placówki oświatowej) w przedmiocie wprowadzenia monitoringu wizyjnego nie może zależeć wyłącznie od pozytywnego wyniku testu niezbędności stosowania tego rozwiązania w celu zapewnienia (adekwatnego do istniejącego wachlarza zagrożeń) poziomu bezpieczeństwa uczniów, pracowników i innych osób przebywających na terenie szkoły (placówki) czy też mienia. Podjęcie przedmiotowej decyzji musi być poprzedzone uzgodnieniami z organem prowadzącym oraz konsultacjami z radą pedagogiczną, radą rodziców i samorządem uczniowskim, przy czym regulacje w tym zakresie nie wskazują na tryb i zasady prowadzenia tego rodzaju działań. Ponadto, jak wskazuje art. 108a ust. 9 upos, warunkiem *sine qua non* w ramach procesu wdrożenia nadzoru wizyjnego w szkole lub innej placówce oświatowej jest uprzednie przeprowadzenie uzgodnień z organem prowadzącym szkołę lub placówkę w zakresie zastosowania odpowiednich środków techniczno-

prawo oświatowe lub upos, obejmuje szkoły, przedszkola (zob. art. 4 pkt 1 tejże), placówki oświatowo-wychowawcze (w tym szkolne schroniska młodzieżowe), placówki kształcenia ustawicznego oraz centra kształcenia zawodowego, placówki artystyczne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze oraz specjalne ośrodki wychowawcze dla dzieci i młodzieży wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, placówki zapewniające opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania, biblioteki pedagogiczne.

²¹ Możliwość nagrywania dźwięku posiadają zakłady lecznicze dysponujące warunkami wzmocnionego lub maksymalnego zabezpieczenia, o których mowa w art. 121 zd. 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r. poz. 1700) — dalej ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich lub uwrn.

²² Z wyłączeniem podmiotów realizujących czynności operacyjno-rozpoznawcze.

-organizacyjnych w celu ochrony przechowywanych nagrań wizyjnych i zawartych w nich danych osobowych uczniów, pracowników i innych osób, w stosunku do których nagrania z monitoringu mogą służyć ich identyfikacji.

W kontekście funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych, okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, decyzję o zainstalowaniu monitoringu wizyjnego podejmuje samodzielnie kierownik podmiotu. Przy czym, jeśli nadzór dotyczy zakładów leczniczych dysponujących warunkami wzmocnionego lub maksymalnego zabezpieczenia, w gestii kierownika podmiotu pozostaje decyzja dotycząca rejestracji dźwięku. Co warto podkreślić, ustawodawca konstruując przepisy dotyczące monitoringu wskazał, że do wyłącznej kompetencji dyrektora ośrodka, zakładu lub schroniska albo kierownika zakładu leczniczego należy decyzja o rodzaju urządzeń i środków technicznych służących do rejestrowania, utrwalania i odtwarzania obrazu lub dźwięku z monitoringu w świetle celów jego funkcjonowania, którymi są zapewnienie bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego ośrodka, zakładu lub schroniska. Wydaje się zasadnym stwierdzenie, że w tych okolicznościach ustawodawca (w minimalnym zakresie) dostrzegł (z punktu widzenia odpowiedzialności kierownika podmiotu) konieczność przeprowadzenia analizy w zakresie potrzeb i możliwości zastosowania określonego rodzaju urządzeń i środków technicznych, nie tylko finansowych i prawnych, a spełniających również rolę ochronną wobec jednostki przed nadmierną ingerencją w jej wolności i prawa.

Bez wątpienia kwestia wyboru określonych zabezpieczeń w szkole lub innej placówce oświatowej powinna być poparta wynikami szacowania ryzyka związanego z przetwarzaniem danych osobowych w ramach procesu monitorowania, które należy traktować jako dane wejściowe w procesie projektowania zabezpieczeń²³. Wydaje się również zasadnym, aby w ramach postępowania z ryzykiem rozważyć kwestie opracowania i udostępniania dokumentu operacyjnego, na przykład w postaci regulaminu funkcjonowania monitoringu wizyjnego w szkole lub innej placówce, odnoszącego się między innymi do: zasad udostępniania nagrań, opisu przestrzeni monitorowanej poprzez wskazanie punktów monitoringu na obszarze monitorowanym oraz pomieszczeń i obszarów nieobjętych nadzorem, zasad oceny funkcjonowania monitoringu i jego wpływu na podniesienie poziomu bezpieczeństwa. Co również istotne, jeśli zastosowanie monitoringu wizyjnego wiązałoby się z wysokim ryzykiem dla realizacji wolności i praw osób nim objętych, wówczas niezbędnym byłoby przeprowadzenie w myśl art. 35 RODO oceny skutków dla ochrony danych. W tych okolicznościach cenną wskazówką zasadności przeprowadzenia przedmiotowej oceny jest publikowany przez PUODO ko-

²³ Zob. art. 25 ust. 1 RODO. Szerzej P. Litwiński, [w:] *Rozporządzenie UE w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i swobodnym przepływem takich danych Komentarz*, red. P. Litwiński, Warszawa 2018, s. 455 n.; K. Wygoda, *Art. 25. Domyślna ochrona danych*, [w:] *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych Komentarz*, red. M. Sakowska-Baryła, Warszawa 2018, s. 287 n.

munikat w sprawie wykazu rodzajów operacji przetwarzania danych osobowych wymagających oceny skutków przetwarzania dla ich ochrony²⁴, z którego wynika, że przeprowadzenie przedmiotowej oceny nie jest wymagane dla monitoringu wizyjnego, w których obraz jest nagrywany i wykorzystywany tylko w przypadku potrzeby analizy incydentów naruszenia prawa.

Dyrektor szkoły czy kierownik innej placówki oświatowej, podejmując decyzję o wdrożeniu nadzoru wizyjnego, musi również mieć na uwadze wprowadzone ustawą (art. 108a ust. 3) ograniczenia związane z obszarem nadzorowania, którego rozszerzenie wymaga pogłębionej refleksji, aby wykazać *explicite*, że monitoring w pomieszczeniach, w których odbywają się zajęcia dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze, pomieszczeniach, w których udzielana jest uczniom pomoc psychologiczno-pedagogiczna, pomieszczeniach przeznaczonych do odpoczynku i rekreacji pracowników, pomieszczeniach sanitarno-higienicznych, gabinetach profilaktyki zdrowotnej, a także szatniach i przebieralniach jest niezbędny ze względu na istniejące zagrożenia dla bezpieczeństwa uczniów i pracowników lub znajdującego się tam mienia i zapewnia nienaruszalność godności oraz innych dóbr osobistych tak uczniów i pracowników, jak i innych osób pojawiających się w monitorowanej przestrzeni. Co istotne, ustawodawca wskazuje na konieczność stosowania w tych okolicznościach rozwiązań anonimizujących²⁵ (na przykład sprzętowo-aplikacyjnych: filtrów, algorytmów zniekształcających, obiektywów itp.), uniemożliwiających rozpoznanie przebywających w tych pomieszczeniach osób. Ponadto, co nie mniej ważne z perspektywy kodeksu pracy, zastosowanie monitoringu wizyjnego w pomieszczeniach sanitarnych wymaga akceptacji (poprzez wyrażenie uprzedniej zgody) „zakładowej organizacji związkowej, a jeżeli u pracodawcy nie działa zakładowa organizacja związkowa — uprzedniej zgody przedstawicieli pracowników wybranych w trybie przyjętym u danego pracodawcy”²⁶.

Spójnie z regulacjami dotyczącymi stosowania nadzoru wizyjnego, na przykład na gruncie kodeksu pracy²⁷, nagrania zawierające dane osobowe mogą być przetwarzane w terminie do trzech miesięcy od dnia powstania nagrania (o ile regulacja o charakterze szczególnym, na przykład do czasu prawomocnego zakończenia postępowania, nie stanowi inaczej)²⁸.

²⁴ Komunikat Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych z dnia 17 sierpnia 2018 r. w sprawie wykazu rodzajów operacji przetwarzania danych osobowych wymagających oceny skutków przetwarzania dla ich ochrony (M.P. z 2018 r. poz. 827).

²⁵ Zob. art. 108a ust. 3 upos.

²⁶ Zob. art. 22² § 2 kodeksu pracy.

²⁷ *Ibidem*, art. 22² § 3.

²⁸ Zgola inne ramy czasowe przetwarzania nagrań zostały ustalone na gruncie ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, która nakłada na kierownika podmiotu realizującego działalność leczniczą w zakresie ochrony zdrowia psychicznego, obowiązek przechowywania nagrań co najmniej 12 miesięcy od dnia ich zarejestrowania, nie dłużej jednak niż przez 13 miesięcy, o ile nie zostaną one zabezpieczone jako dowód w sprawie w przypadku toczącego się postępowania (zob. art. 18e ust. 6 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego), natomiast przepisy wykonawcze wydane w dele-

Odrębną, ale nie mniej istotną kwestię stanowi polityka informacyjna w zakresie realizacji nadzoru wizyjnego, która powinna być realizowana zarówno w stosunku do uczniów i pracowników szkoły lub innej placówki oświatowej, jak i innych osób pojawiających się w monitorowanej przestrzeni. Tutaj ustawodawca wprowadził obowiązki informowania o wprowadzeniu monitoringu na co najmniej czternaście dni przed jego planowanym uruchomieniem²⁹ oraz oznaczania stref monitorowania „w sposób widoczny i czytelny, za pomocą odpowiednich znaków lub ogłoszeń dźwiękowych, nie później niż dzień przed jego uruchomieniem”³⁰, pozostawiając jednocześnie w gestii kierownika podmiotu sposób informowania o wprowadzonym nadzorze wizyjnym. Powinno się to jednak odbyć w sposób zwyczajowo przyjęty do przekazywania tego typu informacji w danej szkole lub placówce, z wyjątkiem sytuacji obejmowania obowiązków służbowych, wówczas przedmiotowy obowiązek informacyjny powinien być zrealizowany w stosunku do obejmującego obowiązki w sposób pisemny³¹.

Wydaje się zasadnym twierdzenie, że w sytuacji zmiany obszaru monitorowanego (na przykład poprzez dodanie, przeniesienie lub demontaż kamer) dyrektor szkoły lub innej placówki oświatowej powinien poprzednio podane informacje dotyczące monitoringu zaktualizować i również przekazać zainteresowanym stronom w sposób zwyczajowo przyjęty w danej szkole lub placówce.

Możliwymi sposobami informowania o celach, zakresie oraz sposobie zastosowania monitoringu jest umieszczenie odpowiednich przepisów „w układzie zbiorowym pracy lub w regulaminie pracy albo w obwieszczeniu, jeżeli pracodawca nie jest objęty układem zbiorowym pracy lub nie jest obowiązany do ustalenia regulaminu pracy”³², czy też w statucie szkoły, który (co podkreśla jego wagę) jest przyjmowany przez radę pedagogiczną. Dobrą praktyką wydaje się umieszczanie informacji o celach i zasadach funkcjonowania monitoringu wizyjnego w regulaminach konkretnych obiektów należących do szkoły lub innej placówki oświatowej, podobnie jak publikowanie przedmiotowych informacji w serwisach internetowych, mediach społecznościowych oraz podejmowanie rozmów z rodzicami w ramach rutynowych spotkań.

gacji art. 25 ust. 8a ustawy z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 699 ze zm.) oraz rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 29 sierpnia 2019 r. w sprawie wizyjnego systemu kontroli miejsca magazynowania lub składowania odpadów (Dz.U. z 2019 r. poz. 1755) wskazują, że pojemność nośnika umożliwiającego przechowywanie zarejestrowanego obrazu powinna być dostosowana do jego przechowywania przez co najmniej miesiąc od daty dokonania zapisu, a zarejestrowany obraz powinien podlegać skasowaniu po upływie miesiąca od daty dokonania jego zapisu (zob. § 4 pkt 2 tegoż).

²⁹ Zob. art. 108a ust. 6 prawa oświatowego.

³⁰ *Ibidem*, art. 108a ust. 8.

³¹ Więcej na temat zasad informowania o wdrożeniu i funkcjonowaniu nadzoru wizyjnego: J. Wezgraj, *Monitoring wizyjny a ochrona danych osobowych — wymagania rodo, przepisy sektorowe oraz wytyczne UODO*, Wrocław 2019, s. 316 n.

³² Zob. art. 22² §6 kodeksu pracy.

Na koniec należy poruszyć w sposób węzłowy kwestię niezbędności stosowania monitoringu w świetle wskazanych ustawowo celów jego funkcjonowania. Bez wątpienia przymiot niezbędności nadzoru wizyjnego powinien podlegać okresowej ocenie przez cały jego „cykl życia”, a do tego powinna służyć określona przez szkołę lub inną placówkę oświatową metodyka oceny, zawierająca między innymi obiektywne kryteria oceny jego skuteczności w realizacji przyjętych celów jego funkcjonowania. Nie wydaje się błędem, aby przedmiotowa metodyka lub inna regulacja wewnętrzna odnosiły się również do prowadzenia cyklicznej oceny w formule zbliżonej do uzgodnień z organem prowadzącym szkołę lub placówkę w zakresie projektowania i stosowania odpowiednich środków techniczno-organizacyjnych, o których mowa w art. 108a ust. 9 upos, jako elementu cyklicznego przeglądu zarządzania tym środkiem bezpieczeństwa. Można uznać za uzasadnione podjęcie analogicznych działań w kontekście oceny niezbędności nadzoru wizyjnego z uczestnictwem grup zainteresowania, to jest przedstawicieli rodziców, uczniów i rady pedagogicznej.

3. O NADZORZE WIZYJNYM — *DE LEGE FERENDA*

Jednym z głównych problemów związanych z funkcjonowaniem nadzoru wizyjnego jest silna fragmentacja regulacji z nim związanych, która nie tworzy spójnej całości, pozostawiając w pewnym zakresie nieuregulowanymi między innymi kwestie ochrony praw osób, których wizerunki są obserwowane, rejestrowane lub przetwarzane w sposób umożliwiający identyfikację ich tożsamości, w tym osób przebywających w otwartej i zamkniętej przestrzeni przeznaczonej do użytku publicznego. Poza obszarem regulacji prawnych znajduje się również zakres obowiązków administratora monitoringu wykorzystywanego w celach prywatnych, w ramach którego monitorowaniu podlega otwarta przestrzeń publiczna. W tym kontekście, wykorzystując pewnego rodzaju analogię, należy krytycznie ocenić brak precyzyjnych regulacji na gruncie prawa oświatowego w zakresie określania obszaru podlegającego monitorowaniu. Prawodawca wskazuje wyłącznie, że jest możliwy szczególnie „nadzór nad pomieszczeniami szkoły lub placówki lub terenem wokół szkoły lub placówki w postaci środków technicznych umożliwiających rejestrację obrazu (monitoring)”³³, nie precyzując pojęcia „terenu wokół szkoły”, co budzi wątpliwości zarówno w kontekście zakresu ingerencji w prywatność i prawo do ochrony danych chociażby osób poruszających się wzdłuż ogrodzenia posesji, na której znajduje się szkoła lub inna placówka oświatowa, jak i z perspektywy ochrony dzieci w drodze do szkoły³⁴.

³³ Zob. art. 108a ust. 1 prawa oświatowego.

³⁴ Na przykład kwestie zasięgu monitoringu zostały uregulowane na gruncie przepisów wykonawczych do ustawy o odpadach. Jak wskazuje § 2 ust. 2 pkt 3 rozporządzenia w sprawie wizyjnego

Niewątpliwie ważnym dla realizacji wolności i praw osobistych jest, aby system monitoringu wizyjnego działał proporcjonalnie w stosunku do przyjętych celów, a zarządzający nim dokładał wszelkich starań, żeby system ten w jak najmniejszym stopniu ingerował w prywatność obserwowanych osób. Z tego punktu widzenia należy wyraźnie wskazać, że działania ustawodawcy nie stwarzają warunków, w których administrator monitoringu lub kierownik podmiotów, w imieniu i na rzecz których działa administrator, byłby obligowany do analizy adekwatności parametrów monitorowania, tak aby unikać sytuacji nadmiernego ingerowania w prywatność, na przykład poprzez stosowanie kamer wysokiej rozdzielczości w sytuacji, gdy wystarczyłoby zastosowanie monitoringu prowadzącego detekcję wkroczenia na teren chroniony, na którym prowadzone są patrole pracowników ochrony. Przyjęcie regulacji ustanawiających obowiązek analizy adekwatności parametrów monitorowania mogłoby zapewnić wyeliminowanie tak zwanej nadmierności technologicznej — na przykład w postaci kamer o wysokiej rozdzielczości, rejestrujących barwny obraz i posiadających możliwości realizacji wielokrotnych zbliżeń obrazu w sposób mogący ingerować w intymność jednostki — w sytuacji, gdy nie da się tego usprawiedliwić kwestiami bezpieczeństwa ludzi i mienia. Oczywiście z punktu widzenia RODO administrator danych osobowych, stosując monitoring wizyjny pozwalający na przykład na utrwalenie znaków szczególnych lub obrazu wskazującego na stan zdrowia, może spotkać się z zarzutem przetwarzania danych osobowych w zakresie nieadekwatnym do celu, łamiąc przy tym wyrażoną w art. 5 ust. 1 lit. c RODO zasadę adekwatności i niezbędności. Zasadnym wydaje się jednak wprowadzenie do porządku prawnego odpowiedzialności karnej³⁵ oraz imperatywu dostosowania technologii monitorowania do właściwych celów związanych z realizacją nadzoru wizyjnego. Obawy dotyczące skutków stosowania nadmiernych technologii monitorowania wiążą się ściśle z możliwością wykorzystywania dynamicznie rozwijanych technologii bezzałogowych statków powietrznych (BSP), o których mowa w art. 3 pkt 1 rozporządzenia delegowanego Komisji (UE) 2019/945³⁶, które umożliwiają

systemu kontroli miejsca magazynowania lub składowania odpadów: „system kontroli zapewnia rejestrację obrazu obejmującą: [...] 3) pas zewnętrzny otaczający magazynowane lub składowane odpady o szerokości 5 m, a w przypadku gdy podmiot obowiązany do prowadzenia systemu kontroli posiada tytuł prawny do pasa o szerokości mniejszej niż 5 m — pas zewnętrzny otaczający magazynowane lub składowane odpady w zakresie, w jakim podmiot obowiązany do prowadzenia systemu kontroli posiada tytuł prawny do tego pasa”.

³⁵ Na temat sankcji zob. *Projekt założeń do projektu ustawy o monitoringu wizyjnym*, Rządowy Proces Legislacyjny, 7.07.2014, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//1/200701/200707/200708/dokument119053.pdf>, (dostęp: 19.12.2022), dotyczący między innymi prowadzenia w sposób nieuprawniony monitoringu w otwartej przestrzeni publicznej, zamkniętej przestrzeni przeznaczonej do użytku publicznego lub przestrzeni prywatnej osób trzecich, dokonywania automatycznej identyfikacji osób w sposób nieuprawniony, udostępniania obrazu lub nagrań osobom nieupoważnionym, czy też wykonywania kopii nagrań w celach niezgodnych z przeznaczeniem.

³⁶ Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) 2019/945 z dnia 12 marca 2019 r. w sprawie bezzałogowych systemów powietrznych oraz operatorów bezzałogowych systemów powietrznych z państw trzecich (Dz.Urz.UE L 152/1 z 11.06.2019 r.) — dalej rozporządzenie delegowane.

skryte podejście oraz realizację nagrań wizyjnych o wysokiej jakości z odległości przekraczającej 150 m w poziomie od terenów mieszkaniowych, użytkowych, przemysłowych lub rekreacyjnych, w zasięgu widoczności wzrokowej pilota lub obserwatora w odległości nie większej niż 120 m od najbliższego punktu powierzchni ziemi³⁷. Tymczasem prawodawca UE, mimo że zwraca uwagę na konieczność poszanowania prywatności w ramach operacji powietrznych z wykorzystaniem BSP, to w kontekście klasyfikowania operacji i posiadanych uprawnień do ich wykonywania posługuje się wagą i odległościami w ramach wykonywania tych operacji przez BSP od zgromadzeń ludzi, terenów mieszkaniowych, użytkowych, przemysłowych lub rekreacyjnych, co w kontekście miniaturyzacji i jakości podzespołów optycznych użytych do budowy nawet konsumenckich BSP i związanych z tym zagrożeń dla prywatności przestaje mieć znaczenie.

Przyjęcie w zakresie prowadzenia monitoringu wizyjnego regulacji o charakterze systemowym mogłoby zapewnić wzmocnienie instrumentów służących gwarancji przestrzegania konstytucyjnych wolności i praw, przy jednoczesnym wdrożeniu skutecznych i wyważonych zasad stosowania nadzoru wizyjnego na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz ochrony osób i mienia. Tymczasem z trudnych do zaakceptowania powodów proces prawotwórczy mający na celu przyjęcie regulacji rangi ustawowej dotyczącej monitoringu wizyjnego został zastopowany w 2014 roku i do tej pory prac nie wznowiono. Należy podkreślić, że niniejsze opracowanie, traktując problematykę monitoringu w szkołach i innych placówkach oświatowych nawet w sposób węzłowy, wskazuje na potencjalne wątpliwości i problemy interpretacyjne na gruncie przywołanych wcześniej regulacji.

SELECTED ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF VIDEO SURVEILLANCE IN LIGHT OF REGULATIONS CONCERNING SCHOOLS AND OTHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary

The study discusses the functioning of video surveillance on the basis of the national legal order, in particular its strong fragmentation, which is one of the main problems related to its functioning. The paper presents a thesis that the fragmented scope of standards is a significant impediment for entities using this protection measure, but more importantly, it does not create a coherent whole, leaving, to some extent, unregulated issues, e.g. of protection of the rights of persons whose images are observed, registered or processed in a way that allows identification of their identity, including

³⁷ Parametr dotyczy warunków realizacji operacji powietrznych z użyciem BSP w kategorii otwartej w podkategorii A3, o której mowa w załączniku *Operacje z użyciem bezzałogowych systemów powietrznych w kategorii „otwartej” i „szczególnej”*, cz. A. *Operacje z użyciem bezzałogowych systemów powietrznych w kategorii „otwartej”* do rozporządzenia wykonawczego Komisji (UE) 2019/947 z dnia 24 maja 2019 r. w sprawie przepisów i procedur dotyczących eksploatacji bezzałogowych statków powietrznych (Dz.Urz.UE L 152/45 z 11.06.2019 r.) — dalej rozporządzenie wykonawcze.

persons staying in an open and enclosed space intended for public use, as well as the issue of the obligations of the administrator of monitoring used for private purposes, under which an open public space is subject to monitoring.

Work on the basis of a key analysis of regulations related to the functioning of video surveillance in schools and other educational institutions may give rise to further considerations on the complementarity of the legal order related to the use of video surveillance with the capabilities of these entities, shaped by the rapid development of information technologies.

Keywords: video surveillance, privacy protection, unmanned aerial vehicles, legal grounds for monitoring

BIBLIOGRAFIA

- Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Spółeczeństwo informacyjne. Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Kraków 1999.
- Informacja o wynikach kontroli. Funkcjonowanie miejskiego monitoringu wizyjnego (LLU — 4101-01-00/2013 nr ewid. 181/2013/P/13/154/LLU)*, Najwyższa Izba Kontroli, 1.05.2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/13/154/LKI/>.
- Litwiński P., [w:] *Rozporządzenie UE w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i swobodnym przepływem takich danych Komentarz*, red. P. Litwiński, Warszawa 2018.
- Projekt założeń do projektu ustawy o monitoringu wizyjnym*, Rządowy Proces Legislacyjny, 7.07.2014, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs/1/200701/200707/200708/dokument119053.pdf>.
- Wezgraj J., *Monitoring wizyjny a ochrona danych osobowych – wymagania rodó, przepisy sektorowe oraz wytyczne UODO*, Wrocław 2019.
- Wskazówki Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych dotyczące wykorzystywania monitoringu wizyjnego*, Archiwum Urzęd Ochrony Danych Osobowych, 15.06.2018, <https://archiwum.uodo.gov.pl/pl/file/1200>.
- Wygoda K., Art. 25. *Domyślna ochrona danych*, [w:] *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych Komentarz*, red. M. Sakowska-Baryła, Warszawa 2018.